

АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Після проголошення незалежності перед Україною об'єктивно постало питання про необхідність формування нового змісту національної ідеї та свідомості, яка б стала чинником консолідації українського суспільства, формування відповідного рівня національної самосвідомості й ідентичності громадян країни, духовною основою нашого державотворення.

Якщо слідувати вченню Платона про ідею як мислинневий образ предмета, тоді національну ідею та свідомість можна визначити як ідеальний образ буття нації, як спосіб її самовдосконалення. Національна ідея – філософія національного життя, його теорія й практика, особлива форма світобачення через призму національних цінностей та ідеалів.

Духовне відродження української нації неможливе без змін у всіх сферах життя: в економіці, культурі та свідомості, тому проблему піднесення національної самосвідомості нинішнього покоління українців і формування такої свідомості у нового покоління можна назвати і морально-етичною, і філософською, і психолого-педагогічною, і суспільно-політичною. Її конструктивне вирішення може стати для України доленосним. Аналізуючи сучасне життя в Україні, особливо в містах, можна констатувати, що саме національне «я» у певній частини українців деформоване, або й повністю нівельоване.

Нехтування здобутками національної культури у вихованні підростаючого покоління призвело до того, що наша українська держава успадкувала настрої соціальної апатії, національного зречення, байдужості до рідної мови, ерозію моральних норм, девальвацію вищих духовних цінностей, історичне безпам'ятство, національний нігілізм, «роздвоєння свідомості». Ці аномалії травмували свідомість і світогляд сучасної людини, її духовність. Ось чому вражає кволість, повільність національного відродження українців в умовах державної незалежності України. Головною причиною є недостатній рівень духовної культури людини, яка є складною, багатогалузевою системою, до якої входять рідна мова, мистецтво, політика, ідеологія, етика, релігія, традиції, звичаї, вірування. Саме тому особливій уваги нині потребує проблема формування національної свідомості молоді, набуття нею соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, формування особистісних рис громадянина-патріота української держави незалежно від національної приналежності, яка є актуальною науковою проблемою, яка має важливе теоретичне і практичне значення для розв'язання назрілих проблем консолідації українського суспільства, активізації конструктивної націєтворчої діяльності народу.

В етнічній нації реальність соціального існування люду відбувається природно, а це означає, що має місце безперервний, багатівіковий процес етногенезу, який переростає в націогенезу. Сама нація постає як духовна данність, а не фізична, у процесі її становлення вирішальними є об'єктивні чинники, зокрема, історична пам'ять, мова та духовна культура. Найвагомішу роль у розумінні даної моделі нації мали ідеї Й. Г. Гердера, котрий вважав кожен народ окремих організмом, а особистість – її важливою частиною. Філософ розглядає спільну людську природу як абстракцію, що неминуче поділиться і кожна її частина формуватиме власний світ буття, свою культуру, мову та свій індивідуальний характер [10, с. 34].

Проблематика національної ідеї самосвідомості досліджувалась у межах української соціально – політичної думки, зокрема, такими авторами, як: Бичук І., Бичко А., Забужко О., Лавриненко С. О., Карлова В. О., Пушик П. В., Пашкова О. Б., Ющенко П. А., Тимошенко О. М., Старовойт І. С., Рудакевич О. М., Хижняк І. А., Наконечний А. Р., Фурман А. В. та ін.

Мета дослідження полягає у аксіологічних аспектах наукового дискурсу щодо концепції української національної ідеї в контексті сучасного самовизначення українського суспільства.

Об'єктом дослідження є аксіологія сучасного українського суспільства та його національної ідеї.

Предметом дослідження постає формування ціннісних аспектів національної ідеї в сучасному українському суспільстві.

Сьогодні в умовах великих змін у соціальному, економічному й політичному житті перед Україною постала проблема радикальної перебудови у сфері виховання, тому передача соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності й

на цій основі формування нових особистих рис громадянина України – національної ідеї, національної свідомості, розвиненої духовності, моральної, естетичної, правової, трудової, фізичної, екологічної культури, розвиток індивідуальних здібностей є проблемою сьогодення. Вона формує особливий погляд на світ, його тлумачення крізь призму національних цінностей та національних цілей.

Поняття національної ідеї дуже широке і безстрокове, можна довго дискутувати проте, що потрібно зробити для консолідації нації і здобуття досягнень в економіці, якими повинні бути соціальні стандарти, про владу, про спорт, освіту, культуру, бізнес, про НАТО та ЄС.

У національній ідеї концентруються відповіді на найскладніші питання: для чого живе нація? Як вона реалізує себе в оточенні інших спільнот?

Національна ідея – це духовна концепція національної свідомості, розуміння народом сенсу свого існування, це концентрований вираз стратегічної мети, головних пріоритетів нації на осяжне майбутнє. Без такої ідеї рух держави стає багатоцільовим, більше того – безцільним – не зрозуміло куди і для чого рухаємося. Відомо, що в Україні наявна низка гострих питань, що стосуються як історичних подій, так і сьогодення, щодо яких існує різка поляризація думок [8, с. 25].

У контексті нашої наукової розвідки особливу увагу варто приділити аксіологічній функції національної ідеї. Вочевидь, національна ідея ґрунтується на низці цінностей, які спрямовують певний народ до омріяної мети – побудови незалежної держави, облаштування етнопатриотичного буття у неповторний спосіб, притаманний тільки цій спільноті. Національна ідея стає об'єднавчим чинником стратегічного розвитку народу лише тоді, коли цінності, що в ній закладені, поділяють як еліта, так і пересічні громадяни [3, с. 99].

Аксіологічною основою національної ідеї мають бути як цінності демократичного гатунку, так і духовно-культурні традиції та пріоритети нашого народу [3, с. 103].

Відтак вислів «національна ідея» – це вкрай багатозначний конструкт, що передбачає створення в Україні монолітної політичної спільноти у форматі конструктивних націєтворчих процесів [9, с. 31].

Щодо самої філософії української національної ідеї, то найбільший внесок у її розробку здійснив, без сумніву, Іван Франко. Це завдання вона може виконати, вносячи національну ідеологію в маси народу, формуючи почуття національної єдності, національну самосвідомість задля того, щоб « навчитися чути себе українцями».

«Вирізняючи та формуючи національну ідею для України, необхідно шукати не тільки ті «больові точки», що роз'єднують нас, а й «точки дотику», що об'єднують. Адже найважливіше завдання національної ідеї саме для України – це не лише забезпечення достойного життя людей (це само собою зрозуміло для будь-якого народу), а, насамперед, – згуртування нації, яка упродовж досить тривалого часу була розірвана» [2, с. 87].

І. Франко, як філософ, письменник та мислитель, сформувався на європейських літературних та філософських традиціях. Як один із найвидатніших представників української національної духовності, до різних галузей своїх досліджень він підходив із майстерною досконалістю, новизною і світовою масштабністю.

Якщо на початках своєї діяльності І. Франко був стихійним прихильником соціалістичних ідей, то згодом він став переконаним державником. Цінність цього прикладу полягає в його показовості: значна частина інтелектуальної еліти тогочасної України пройшла аналогічні етапи ідейно-світоглядного становлення.

Свої філософські погляди І. Франко називає раціоналізмом, український мислитель сприймає цей раціоналізм як філософський напрям, що визнає розум основою пізнання та поведінки людей. Саме свій раціоналізм І. Франко протиставляє ірраціоналізмові та різного роду ідеалістичним системам: Ф. Ніцше, А. Шопенгауера, та ін.

Проаналізувавши спадщину І. Франка визначається, що вся його творчість носить яскраво виражену етико-гуманістичну спрямованість, оскільки, як влучно відзначив М. Попович гуманізм, оптимізм і віра в розум належать до найважливіших, вічних чеснот людства. У своїх творах І. Франко постає мислителем-гуманістом світового масштабу [7, с. 7].

Він виступав проти трактування етики як вічної, незмінної, позалюдської, надкласової категорії. Він стверджував, що зі зміною економічних, політичних та культурних умов життя людей змінюються й їх моральні уявлення та поняття, норми поведінки у відносинах один з одним і до суспільства загалом.

І. Франко повністю виправдовує існування релігії, підкреслюючи, що релігійні уявлення надають людині стимул не лише творити мистецтво, чинити за моральними

принципами, а і, більше того, розвиватись як індивідуальність, відчувати себе сильною особистістю, бо тільки релігійність розкриває внутрішню сутність і показує ступінь чи рівень людяності.

Можна підсумувати, що злам XIX–XX століть для І. Франка – не лише пора глибокої й тривалої екзистенційної кризи, пов'язаної з численними прикрими подіями й важкими життєвими випробуваннями, а й доба інтенсивних духовно-світоглядних пошуків і трансформацій, драматичного осягнення життєвої мудрості, коли буремний дух «вічного революціонера» відстоюється та, нарешті, трансформується в дух гуманності та філософського спокою.

Людина, як неповторна й суверенна особистість, є центром людинознавчих проблем творчості І. Франка, а осердям його масштабного світоосягнення є душа людини. Людина для нього – найвища вартість, апогей космічного творчого поривання, вінець природного розвою. І осердям Франкового гуманістичного світогляду, сповненого мудрості і любові, є ідеал усебічно та гармонійно розвинутої особистості. Взірцем людської досконалості є викристалізований символічний образ «цілого чоловіка», який для Івана Франка відзначається єдністю, цілісністю і найвищим ступенем виявлення кращих людських якостей. Загалом же ідеал «цілого чоловіка» має не лише теоретично-філософське, а й життєво-практичне значення. Згідно з концепцією І. Франка, осягнення такого ідеалу цілком можливе завдяки науці, праці, доброчинності [7, с. 8].

Іван Франко мислив категоріями людства й не міг бути щасливим, доки в соціальному житті панувало зло, насилля, кривда. Уся його громадська поезія – це філософсько-ліричне осмислення боротьби проти вселюдського зла [7, с. 9].

На відміну від І. Франка, який еволюціонував від романтичного соціалізму до націоналізму, постать М. Грушевського прикметна зворотною особливістю: світоглядна ієрархія цього вченого та громадського діяча майже не зазнала змін. М.Грушевський не вважав гасло самостійності безальтернативним: він щоразу запевняв, що захист інтересів українського народу можна забезпечити не лише в спосіб державного усамостійнення, а й за рахунок ефективного використання можливостей федерації. З незначними застереженнями можна стверджувати, що ідея федералізму залишалася домінуючою впродовж усього періоду наукової і громадсько-політичної діяльності М.Грушевського [1, с. 11].

Як стверджує І. Ільїн, вік національної ідеї – це вік самої нації [1, с. 283]. Національна ідея не зникає і знову не з'являється залежно від певних природних чи соціальних змін у житті народу. Вона постійно оновлюється, що зумовлюється тими чи іншими історичними обставинами. Саме від певної історичної ситуації, відповідної мети нації, засобів її досягнення залежить конкретне змістовне наповнення національної ідеї [4, с. 23].

Історія знає різні шляхи, способи формування національної ідеї й вкорінення її в суспільну свідомість. Найважливіший з них, – природний, властивий більшості націй і держав, коли національна ідея як розуміння певної суспільної потреби, необхідності, як спільний національний проект, визріває в самому соціумі, всередині суспільства. Вона виникає та існує в невидимій формі, у вигляді комплексу уявлень, почуттів, мрій, якими охоплена критична більшість населення країни і які становлять основу національного взаєморозуміння й солідарності. Необхідно, щоб суспільство не так раціонально усвідомило, як інтуїтивно відчуло потребу в такому комплексі і розпочало масову неформальну дискусію з цього приводу. Саме суспільна необхідність, яка породжується об'єктивними чинниками життя народу і країни – економічними і політичними відносинами в суспільстві, культурою та історією народу, його прагненням до певного сценарію свого майбутнього, стає емпіричною основою формування національної ідеї, яка потім виступає предметом теоретичного осмислення і формулювання ідеологами та політиками [4, с. 24].

Можливий також й інший шлях, коли національна ідея задумується, конструюється якоюсь окремою політичною силою чи навіть провідним лідером, а потім пропонується суспільству. Але і в цьому випадку вона має бути пов'язана з менталітетом народу, виходити з глибин його історичного минулого, відповідати вимогам сьогодення та прагненням на майбутнє.

У контексті окресленої проблеми слід зазначити, що сьогодні на шляху формування української національної ідеї є безліч перешкод, які вимагають найретельнішого аналізу. Серед внутрішніх проблем, що гальмують розвиток України й істотно перешкоджають формуванню її ідеї, насамперед, слід виділити поділ українського суспільства на відчужені групи – за рівнем самосвідомості, за релігійними конфесіями, політичними поглядами, ціннісними орієнтаціями, що зумовлюється насамперед перебуванням України протягом

тривалого часу в складі інших держав, які проводили різну економічну, мовно-культурну, церковну політику щодо українського населення. Крім того, уже в незалежній державі до перелічених чинників додалися нові. Труднощі періоду переходу до ринкових відносин, глибока системна криза призвели до безпрецедентного соціального розшарування населення за рівнем прибутків, внаслідок чого більшість людей перебуває за межею бідності і зайнята фізичним виживанням. Багато громадян, зневірившись у своїх надіях і сподіваннях на те, що національна незалежність та державний суверенітет України дає краще життя, відступили від свого вибору, зробленого у 1991 р. на користь державної незалежності. У суспільстві спостерігається ностальгія за радянським минулим, недовіра до власних історичних коренів, немає єдності щодо фундаментальних цінностей, ідеалів, цілей і напрямів його розвитку, що породжує високу конфліктність та соціальну напруженість. Розширене матеріально, психологічно українське суспільство сьогодні не є готовим до глибинного розуміння і вирішення питання національної ідеї.

До цього часу жодна українська політична партія чи політична сила не змогла запропонувати розгорнуту формулу національної ідеї, напрями реального розвитку країни [4, с. 25].

Аналіз наукової літератури дозволив виділити два варіанти формулювання та реалізації української національної ідеї. Перший варіант, за яким національна ідея формулюється представниками політичної еліти та поширюється в суспільній свідомості за допомогою засобів масової інформації, видається автору проблемним. З огляду на події політичного життя України протягом останніх років, вкрай актуальним завданням є консолідація самої політичної еліти, а відтак, її ефективність у розробці національної ідеї ставиться під сумнів і за відсутності авторитету з боку переважної більшості громадян унеможливує сприйняття та реалізацію національної ідеї, сформульованої згідно цього варіанту в сучасних умовах [6, с. 11].

Наступний варіант національної ідеї – це ідеал-мрія, яку названо інтернаціональною, тобто такою, яку не можна вважати українською, як аргумент, достатньо простежити якою часткою роздержавленої власності – матеріалізованої мрії – володіють представники українського етносу [10, с. 37].

Національна свідомість – це структурний компонент суспільної свідомості, який визначається ментальними характеристиками та аксіологічними орієнтаціями, що визначають буття представника того чи іншого народу в його етнокультурному розвитку. У процесі історичного формування, зумовленого природними нахилами і здібностями, національна свідомість набуває здатності якісно впливати на удосконалення людської духовності.

Відтак вона є головним чинником самореалізації особистості, ключем до вирішення проблем складного, суперечливого, соціально незахищеного суспільства. Національно свідомо людина здатна не тільки опредметнити власне фізіологічне та психічне буття, але й зробити предметом свого пізнання все, зокрема і саму себе, для потреб втілення національної ідеї в перспективу життя народу, поширити світ культури своєї Вітчизни у вимір «світового» буття [1, с. 43].

Вкоріненість національної ідеї в буттєвих глибинах соціально-економічних і політичних відносин справляє істотний вплив на її функціональну ефективність, надає національній ідеї статусу об'єктивної матеріальної сили. Однак не менше значення має суб'єктивний чинник – наявність світоглядної еліти, спроможної концептуалізувати об'єктивні суспільні тенденції, надати їм виразних і переконливих ознак теоретичної обґрунтованості й спонукальності. За відсутності ефективних засобів суб'єктивного гатунку будь-які об'єктивні передумови є недостатніми для перетворення національної ідеї в істотний фактор суспільного життя [1, с. 14].

Основними причинами відсутності сформульованої національної ідеї в Україні є вплив на даний процес як об'єктивних (складність самого феномену «національна ідея» як такої, що весь час в ході політичної еволюції народу вимагає постійного коригування, оновлення та наповнення адекватним змістом, хаотичність та незавершеність процесу національної та громадянської самоідентифікації, специфічні політико-ідеологічні умови розвитку українського суспільства), так і суб'єктивних факторів, до яких ми віднесли безвідповідальні (в окремих випадках провокативні) дії представників еліти. Зокрема, це загострення ідеологічних, регіональних, мовних відмінностей, які спровоковані діями політичної еліти з різних причин, особливо під час виборчих кампаній, відверта протидія окремих представників еліти щодо подолання розколу в самій українській політичній еліті,

параліч державно-національної волі і, як наслідок, нездатність сьогодні сформулювати, донести до мас та реалізувати національну ідею тощо [6, с. 17].

Отже, в ході дослідження ми зробили такі висновки: національна ідея як стрижень усієї системи виховання повинна відігравати роль об'єднуючого, консолідуючого чинника в суспільному розвитку, спрямованого на вироблення патріотичної життєвої позиції людини. Національний характер виховання полягає у формуванні в молодій людини незалежно від її етнічної приналежності почуття громадянина України.

Невпинно розвиваючись, динамічно змінюючись, національна ідея відображає головні проблеми епохи, визначальні запити суспільства, втілюється як у теоретичних уявленнях, політичних програмах і документах, так і в ідеалах і устремліннях широких верств населення, насамперед молодого покоління.

На сучасному етапі суспільно-політичного розвитку України національна ідея набуває форми суспільного проекту загальнонаціонального масштабу, невід'ємною частиною якого є певне уявлення про об'єктивне становище нації, її цінності і проблеми, а також про загальнонаціональні інтереси і цілі та способи їх досягнення.

Теоретичне осмислення проблем, безпосередньо пов'язаних із феноменом української націології неможливе без інтелектуального контакту із світовим суспільствознавством. На жаль, серед українських науковців не існує згоди щодо змісту та обсягу поняття «українська нація», а також дискусійним питанням є визначальний чинник у державотворенні – етнічний чи політичний [10, с. 37].

Реалізація української національної ідеї можлива завдяки здійсненню стратегії випереджувального розвитку, що передбачає: перебудову українського суспільства на духовних християнських засадах, збереження державної незалежності, територіальної цілісності; закінчення процесу створення єдиної української політичної нації; створення ефективних механізмів гарантування національної безпеки; утвердження в загальнонаціональному масштабі нового способу виробництва, комп'ютеризації та інформатизації виробничих процесів; створення потужних суспільно-інформаційних систем, щоб якнайповніше накопичувати та опрацьовувати інформацію, продукувати й акумулювати знання про навколишній світ, а також ефективних механізмів їх використання на практиці; формування численного, соціально активного середнього класу; формування соціальної структури, де суспільні відносини відчуження та експлуатації трансформувались би у відносини, що базуються на Христовій любові й позбавлені антагоністичних ознак.

Для того, щоб українці як нація змогли ефективно розвиватися, потрібно принаймі визнати, що держава Україна є переважно моноетнічною, на що вказують статистичні довідки про етнічний склад населення, наявність однієї нації-автохтона на даній території та національних меншин (що мають межами даної країни свої «материнські спільноти»), які за чисельністю не можуть вимагати статусу держави поліетнічної [10, с. 38].

Стосовно політичної спільноти у сучасній державі Україна, то науковці схильні вважати її етнополітичною, тобто такою, де «українці мали б підтримувати культурну самобутність національних меншин, а ті, зі свого боку, мали б подолати стереотипи нетерпимості до культурної самобутності українців», адже кожна зріла нація не може претендувати на вищість у порівнянні з іншими. «Було б наївним, – писав М. Вебер, – вважати, що невеликий з погляду чисельності чи сили народ є менш «цінним» чи «важливим» на форумі світової історії [11, с. 292].

Коли йдеться про національно-культурне буття, зокрема, про життя молоді, її місця в сучасному українському суспільстві, можливості активного, творчого самоствердження, повноцінного культурного розвитку, то правомірною є постановка питання формування національної ідеї та свідомості, що має безпосереднє відношення до процесу освіти і виховання молоді – майбутнього нашої держави.

Література

1. Бичук І. О. *Еволюція української національної ідеї у соціально-філософській думці України на зламі XIX – XX ст.: автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03 / І. О. Бичук ; Ін-т вищ. освіти НАПН України. – К., 2011. – 16 с.*
2. Брюховецький В. *Передмова // Україна в пошуках себе: національна ідея, проблеми розвитку. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007.–328с.*
3. Калиновський Ю. Ю. *Національна ідея як ціннісна детермінанта державотворчого процесу в Україні [Електронний ресурс]/ Ю. Ю. Калиновський // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія :*

Філософія. – 2016. – № 1. – С. 98-105. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnuua_2016_1_12

4. Карлова В. Національна ідея сучасної України: проблеми та перспективи формування [Електронний ресурс] / В. Карлова // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2010. – № 3. – С. 21-29. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadi_2010_3_5

5. Лавриненко С. О. Проблема формування національної свідомості сучасної молоді / С. О. Лавриненко // Вісн. Нац. авіац. ун-ту. Сер.: Філософія. Культурологія. – 2011. – № 2. – С. 117–120.

6. Пашкова О. Б. Національна ідея як чинник консолідації українського суспільства: автореф. дис. .. канд. політ. наук: 23.00.05 / О.Б. Пашкова; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2008. – 20 с.

7. Пушик П. В. Етико-гуманістична концепція Івана Франка: автореф. дис. .. канд. філософ. наук: 09.00.07 / П.В. Пушик; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2008. – 16 с.

8. Римаренко С. Ю. Українська політична нація – міф чи реальність? // Україна в сучасному світі. Конференція випускників програм наукового стажування у США. – К.: Стилос, 2003. – 394 с.

9. Національна ідея як модель суспільної організації: європейський досвід // Психологія і суспільство. – № 4. – 2012 р. – С. 51-60.

10. Рудакевич О. М. Національна ідея як модель суспільної організації: європейський досвід. // Психологія і суспільство. – № 1. – 2013. – С. 31-40

11. Рудакевич О. Національний принцип: етнополітична концепція нації: Монографія О. Рудакевич. – Тернопіль, Економічна думка, 2009. – 292 с.

12. Гнасевич Н. В. Українська національна ідея: генеза та сучасний зміст / Н. В. Гнасевич // Т. В. Гончарук, Н. В. Гнасевич, М. І. Гурик. Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації: монографія / Т. В. Гончарук, Н. В. Гнасевич, М. І. Гурик [та ін.]; кер. авт. кол. О. М. Рудакевич. – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – 255 с.

13. Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації: монографія / Гончарук Т. В., Гнасевич Н. В., Гурик М. І., Рудакевич О. М., Томахів В. Я., Чигур Р. Ю., Шумка М. Л.; кер. авт. кол. О. М. Рудакевич. – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – 255 с.